

Mariyana Tsibranska-Kostova

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

A Contribution to the Studies on Athanasius of Alexandria in the Slavic World, or about Prof. Pirinka Penkova's book *Athanasius of Alexandria. The Third Oration against the Arians' Translation to Old Church Slavonic. First Edition. Sofia, Valentin Trayanov Publishing House, 2016, 544 p.*

Abstract: In the year marking the 1,100 anniversary of the Dormition of St. Clement, Archbishop of Ohrid, Prof. Penkova has offered a true gift to the research community in Byzantine and Slavic studies. This review is dedicated to the achievements of the book which presents the Old Church Slavonic translation of Athanasius of Alexandria's *Third Oration against the Arians* made by Constantine of Preslav in 906. The copy made in Novgorod in 1489 was found in Pog. 968 of the Pogodin Collection, St. Petersburg. The parallel Old Church Slavonic and Greek texts in this first edition are provided with Slavonic and Greek readings, commentaries and an index. The entries in the index to *Oratio III* are lemmatised and include all spelling variants. The index will be developed into an index dictionary that will be published as a separate book.

Марияна Цибранска

(София, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчен“, БАН)

Още един принос към славянското Атанасиознание, или за книгата на проф. Пиринка Пенкова „Св. Атанасий Александрийски (Велики). Трето слово против арианите. Изследване и издание на текста“. София: Изд. „Валентин Траянов“, 2016, 544 с.

В годината на честването на 1100 години от Успението на св. Климент Охридски проф. Пиринка Пенкова и издателство „Валентин Траянов“, доказало се с пристрастията си към съвременното популяризиране на старобългарското книжовно наследство, правят

един чудесен подарък на медиевистичната общност. След публикуването на „Св. Атанасий Александрийски. Второ слово против арианите в старобългарски превод. Първо издание“. София: Изток-Запад, 2015 г., 399 стр., носещо бележка том I, продължението на изследването със следващото Трето слово на големия отец на Църквата е повече от очаквано. Това е така, защото в последните няколко години с множество публикации у нас и в чужбина на български и на английски език авторката даде заявка да запълни празнотите в славянската традиция на преводните Атанасиеви слова в няколко аспекта: да преиздаде неиздадените преди нея Второ и Трето слово по избран за основен славянски източник; да разгледа критично проблемите на атрибуцията и псевдоатрибуцията, отнасящи се до делото на самия Атанасий; да идентифицира гръцките източници; да направи обстоен езиков анализ на старобългарския превод на словата, направен от Константин Преславски; да установи мястото и ролята на библейските цитати в антиеретическата екзегеза; да анализира терминологичния богословски апарат и релациите между гръцките и старобългарските термини и терминологизирани думи. Поставените задачи са толкова мащабни, колкото самата тема за ранните антиеретически съчинения на светите отци на Църквата. Теоретичният аспект на труда многократно увеличава стойността си с приложението на самото Трето слово в славянската му версия и на лематизирания индекс на словоупотребите. В този смисъл пред нас е образцово издание на важен представител на преводното старобългарско наследство, осъществено в съответствие с най-добрите едичионни практики в съвременната хуманитаристика.

Третото слово на св. Атанасий Александрийски в превод на Константин Преславски е поставено в центъра на добре балансиран и разнопосочен изследователски ракурс, обхващаш общо девет глави с множество подтеми на изследване. Първите три потапят читателя в сложната външна история на текста. В ясно и стегнато изложение Пенкова разисква проблемите на атрибуцията на Третото слово така, както те са се развили в международното Атанасиознание с приносите на Е. Майеринг, К. Каненгисер, Дж. Ърнест, Дж. Донкър и др. Авторката приема най-съвременната постановка за неговия оригинален характер и специално отбелязва обособеното му разпространение в самата гръцка традиция, тъй като това би могло да повлияе и, оказва се, наистина влияе върху особеностите на славянския превод. Третото слово, възникнало в оригинал около 341–343 г., става цитатен източник в догматически спорове и се разпространява във вид на фрагменти в самата гръцка традиция. Доказателствата за автентичността и датировката му се извличат от комплексни източници – споменати исторически събития, документи от църковните събори и трудове на съвременници на полемиста с арианството, таксономични особености на иването и др., но така също от „лексиката“ и „граматиката“ на св. Атанасий. Така с началната, при това много обилна, информация за състоянието на научните изследвания върху св. Атанасий и Третото слово в световната патристика авторката въвежда своята рамка на славист и византинист и логично подрежда търсенията си спрямо доказаните практики в проучването на изследователския обект. Заслужава да се отбележи, че историята на научния интерес към Словата против арианите на св. Атанасий Александрийски не е просто повторение от предишното издание, а е потърсена целенасочена перспектива към Третото слово.

Едно толкова значимо богословско съчинение с опорни точки за православната вяра не остава встрани от вниманието на първите големи преводачи на славянски език. Става ясно обаче, че това слово показва различни характеристики спрямо Второто, макар че основният източник за реконструирането на писмената му история е същият: най-ранният

запазен препис от Атанасиевите слова в славянската писмена традиция, рък. РНБ, сбирка Погодин № 968 от 1489 г. Авторката изоставя сравнителния апарат различията и издава словото само по този препис, защото, както впоследствие доказва, той е запазил превода на Константин Преславски без вторична редакция. За славянския превод е използван гръцки източник от условно наречената традиция „х“, близък до най-архаичния известен препис от X в. Оттогава се датира самият славянски превод. Това увеличава неговото значение като форма на текстова рецепция в условия на силна актуалност на тематиката и посланията на Словото за новопокръстените славянски общества, които изначално е трябвало да се разграничат от ересите. Важен ориентиращ характер за последвалото изложение има индексът на различията по традиция „х“ между гръцкия текст, Макариевите чети-минеи и Успенския препис (с. 38–69).

От 4-а глава начетен Пенкова се занимава с лингвотекстологичните особености на славянския превод на Третото слово по избрания основен препис. Тъй като информацията е изключително богата, ще си позволя да синтезирам няколко отправни точки: Първия важен извод ще цитирам дословно според авторския текст: „Езиковото единство на славянския текст в петте слова от книга аѳанасъ, Пого. 968, се дължи на първоначалния преводач.“ (с. 70). Това езиково единство се проявява в налични българизми, включително прабългаризми; следи от глаголически протограф; съпадения в типични граматически облици спрямо архаичните старобългарски евангелски преводи. Историческите сведения в славянския текст дават възможност да се потвърди направената в световната наука датировка на Третото слово от 341–343 по комплексни данни. Много интересни са съпоставките между ключовите понятия от Атанасиевата антиарианска екзегеза според Третото слово и старобългарски съчинения, съдържащи сходни микротекстови фрагменти, като например Житието на Исакий Далматски от Супрасълския сборник; Посланието на патриарх Фотий до княз Борис-Михаил, дори някои хомилии от Клоцовия сборник, които са смятани за Атанасиеви, и др. По този начин Третото слово намира своя точен книжовноисторически контекст в ранната славянска традиция.

Авторката с основание въвежда и разкрива параметрите на понятието „теоложки регистър“ на Константин Преславски спрямо Атанасиевата терминологична парадигма. Тя се спира на личния почерк на старобългарския книжовник като преводач. С установяването на факта, че общо 14 % от лексиката на Третото слово са библейски цитати, Пенкова провежда на практика изпитания метод на световното, предимно западното Атанасиевско знание за идентификация на ключовите понятия от неговата екзегеза и тази на съвременниците му. Особено ценен е изводът за наличието на цитати конгломерати, които се повтарят в Словата и в други съчинения на св. Атанасий. Идентифицират се няколко групи цитати по точност на възпроизвеждане: точни цитати, перифрази, алузии и реминисценции. Естествено, като абсолютно необходим може да се оцени приложеният Списък на библейските преки и непреки цитати, споменати в коментарите към изданието на славянския текст (с. 120–126).

В настоящата книга ясно се обособява едно приносно и значимо ядро от научни проблеми, което съставлява специфично славистичният принос в рецепцията на Атанасиевите слова против арианите. Това е глава 7-а с последователно надграждане на езикова информация по основните параметри на описанието в разделите правопис и фонетика, морфология, синтаксис, лексика, със специален акцент върху компоненти, които авторката смята за особено важни, каквито са подробният анализ на глаголните

форми и дори на служебни думи, като предлозите. От правописно-фонетичните данни са изведени недвусмислени доказателства за източнобългарска подложка на новгородския по произход препис РНБ, Пог. 968. Морфологичните черти на преписа също доказват пряка трансмисия на старобългарския превод с преславска стратификация към Русия, или както определя процеса Пенкова, става въпрос за пренасянето на старобългарския препис в X в. през Константинопол и Херсон до Новгород. По традиция лексикалната система е притегателен фокус за изясняване на произходните особености на превода. В това отношение Пенкова не изневерява на ясното и стегнатото изложение, като систематизира лексикалния материал в три групи. В първата попадат думи със старобългарски произход, като *чрѣво* в.м. *оутрѡба*, *мысль* в.м. *оумѣ*, *посѣлати* в.м. *поустити*, *рождѣство*, *рождѣствѣно* в.м. *родѣство*, *само книги* в.м. *писание*, *сѣвѣдѣтельство* в.м. *послоушьство* и др. Южнославянски произход имат редки думи от идиолекта на преводача като *коурѣлѣкъ* ‘отпечатък’, *коумирѣ*, *блѣхѣчи* ‘устроител’ (гр. *ἀρχιτέκτων*) или редки думи като *дыгна* ‘белег от рана’, *сѣцѣгль* ‘един-единствен’ и др. Семантичната натовареност, допълнителните значения, специфичната терминологична окраска на всяка отделна дума от анализирания словен фонд се отчитат с вещина и изчерпателно. Лексикалният анализ е допълнен от съпоставителен гръцки материал за отклоненията от него и примерите за свободен превод в Третото слово (с. 163–167).

Разширеният подход към тематиката на Атанасиевото трето слово проличава от основателно въведените от Пенкова наблюдения над цитатите от св. Атанасий в Паноплия догматика на Евтимий Зигавин, още повече че 11-а глава на този основополагащ труд срещу средновековните ереси е посветена на борбата срещу арианството. На с.182–183 авторката е разписала чрез сигнирането им извадките от Третото слово в Паноплията. Това дава начало на самостоятелна и важна тема за всяко едно от двете съчинения в славянската традиция. Пенкова има определени заслуги за въвеждането в обращение и за пакета от приведени разночетения от така наречения Хилендарски флорилегий от XV в., който съдържа глави от Паноплията и съответно извадки от Атанасиевото творчество в нея. Въпреки че приведеният атонски материал подкрепя извода на Пенкова за нов превод, това е ценно допълнение към проблема за по-късното разпространение на Атанасиевите слова в различна текстова среда, в която те функционират като източници за заемане на цитати.

В края на изследователската част е въведена една неголяма, но обобщаваща глава за бъдещето на проучванията върху творчеството на св. Атанасий Александрийски. Актуалността на темата се потвърждава от такива съвременни трудове-обобщения, като труднопреводимото с благозвучен български съответник *Athanasius Handbuch* (Ръководство по Атанасий) с автор П. Гемайнхарт, отпечатано през 2011 г. Щастливата равносметка обаче е, че липсата на славянската традиция в световните научни компендиуми по Атанасиезнание се компенсира успешно от двете излезли книги на П. Пенкова, при това в разстояние само на една година. Нейните изводи следва да бъдат взети под внимание при всякакви бъдещи изследвания, независимо къде и от кого се провеждат, тъй като „реабилитират“ значението на едно важно звено, предоставено от книжовната култура на славяните и българите. Ето само някои от тях: славянският превод дава допълнителна информация за класификацията на гръцките преписи от IX–X в.; създава се възможност чрез информацията от преводните ръкописи да се разграничават автентичните произведения на св. Атанасий от атрибуциите на Псевдо-Атанасий; задава

се езиково-текстологична парадигма за проучването на славянската традиция и за формиране на „славянско Атанасиознание“, т.е. на всички негови творби в славянската традиция. Някои от хипотезите на Пенкова разширяват отговора на въпроса защо св. Атанасий е бил толкова актуален в самото начало на X в. в Първото българско царство. Ако той някак си изглежда очевиден, все пак не мога да не отбележа допълнителното предложение на Пенкова: датата на смъртта на княз Борис Михаил – 2 май, съвпада с датата на смъртта на св. Атанасий Александрийски, а на същата дата „поставят в Новгород и празнуването на Борисовите потомци Борис и Глеб“ (с. 170). Датата е посочена в приписката към Словата, лист 202б в Пог. 968, като ценен времеви ориентир за превода.

Набелязаните бъдещи стъпки в изследваното поле също са многообещаващи: създаването на индекс на Трите слова по ръкопис Пог. 968., преиздаването на Първото слово в електронен вариант от Пог. 968 с паралелен гръцки текст, доколкото това не е направено в публикацията на А. Ваян от 1954 г. Финалът на изследователската част определя като първостепенна задача на славянското Атанасиознание да бъдат издадени книгата *Атанасъ* и новобългарският превод на автентичните Три слова против арианите, както и да се направи техен пълен речник-индекс.

Приложните резултати от труда ще се радват на засиленото внимание на учените. Това са изданието на *Свѣтѣго Аѳанаса на арианы Слѣбѣ* с критичен апарат по гръцките му източници, основен препис и разночетения (с.228–445; оригинален препис в Пог. 968 на л. 134б–188б), и Лематизиран речник-индекс на словоупотребите (с. 447–542). Техническият апарат и към двете е издържан и улеснява работата с тях.

Художественото оформление и симбиозата между автор, научен редактор и издател превръщат новата книга на проф. Пенкова в безспорен принос към българската и международната славистика и една истинска наслада за изследователите и изкушените от знанието библиофили.